
A magyarországi Szlavónia-kép a dualizmus idején

Szlavónia a magyar állammal és annak lakóival évszázadokon át szoros kapcsolatban álló régió, egyúttal etnikailag is igen különös találkozási pont. Mégis, hiába a szoros kapcsolat, Szlavónia a dualizmus idejére kiesett a magyar külpolitikai érdeklődés homlokteréből.

Már a terület elnevezése is többször változott, illetve megfordítva, a *Szlavónia* megnevezéssel több területet illettünk az évszázadok folyamán. Nem egyértelmű a terület elnevezése még a 19. század közepén sem, hiszen egy ideig a *Tótország* név dominál, melyet fokozatosan vesz csak át Szlavónia a sajtóban és feltehetően a köznapi nyelvhasználatban.

Az alábbiakban két fő kérdés kerül kibontásra. Egyrészt, mint láthatjuk, Szlavónia remek terep a regionalitás problémájának bemutatására. Ezt az elnevezés nehézségein túl megerősíti az is, hogy népessége nem tekinthető annyira egységesnek, mint például a székelyek vagy a náluk nehezebben azonosítható palócság. A másik kulcskérdés pedig a magyarországiak szemében élő Szlavónia-kép, melynek rekonstruálására elsősorban a korabeli sajtót – ezen belül is a korszak legfontosabb hetilapját, a *Vasárnapi Újságot* – tekinthetjük a legadekvátabb hivatkozási pontnak. Mivel a lapok gyakran az utazók benyomásairól számoltak be, az utazástörténet módszertani szempontjait, az útleírások kritikai vizsgálatát is szem előtt kell tartani.

A tanulmány fő célja választ adni arra a hipotézisre, hogy Szlavónia valóban mint kissé „elfeledett régió” létezett-e a Monarchiában és egyúttal bemutatni, hogy más területekkel, tartományokkal összehasonlítva, mennyire követte a magyarországi közélet az itteni eseményeket, mennyire kapott publicitást az ottani politikai és hétköznapi élet. Ha pedig igazolható ez az (időszakonként változó) elfeledettség, milyen okok rejlenek a háttérben?

(*A régió és a határ problémái*) A terület határainak elmosódottsága és változásai felkeltették a történészek figyelmét. Pesty Frigyes *Az eltűnt régi vármegyék* című, 1880-ban megjelent alapvető munkájában szentelt egy hosszabb fejezetet a Drávántúli részeknek. A történész már az alcímben kiemeli, hogy helytelenül nevezik ezeket a területeket *Slavoniá*-nak és *Croatiá*-nak.

A rómaiak alatt a Dráva és a Száva közti terület neve *Savia*, a Szerémsége pedig *Sirmium* volt. A középkorban a régi Horvátország nem a Száva északi vagy bal partí területe volt, így Zágráb vármegyét, Kőröst, Varasdót sem foglalhatta magába. Szent László ezt a részt hódította meg 1091-ben, hiszen a Dráva és Száva közti területet már korábban meghódították a magyarok Pesty álláspontja szerint. Tehát a Szerémség a görögök többszöri betörése ellenére a magyar királyoké volt. Így Szlavónián e korban még nem a Dráva-Száva között értik, hanem eredetileg a Kulpán túl kezdődő, régi Horvátország megnevezésére használták.¹

A terület sem a frankok, sem az avarok alatt nem bírt önálló névvel. A szláv név sokfelé fordul elő, és sokáig nem vált országnévvé. A 13. században kezdik Slavonia néven említeni a Kulpa és a Száva, továbbá a Száva és a Dráva között fekvő területet. Ezt a jelenséget Pesty „földirati csuszamlás”-nak nevezi, kiemelve, hogy ilyenre nem volt máshol példa. Később az említett terület felveszi a Horvátország nevet, így Slavonia a Dunáig tartó rész lesz.²

Pesty igazat ad a horvát kérdésre kiemelt figyelmet fordító Szalay Lászlónak, aki – történészként és egyúttal jogászként – úgy látja, hogy a Magyarországhoz tartozó Szlavónia kezdetben csak nemzetiségi, nem pedig államjelentéssel bírt. Pesty példák sokaságát hozza a korabeli névhasználatra. Talán a legerősebb érve amellet, hogy a terület nem meghódított rész volt, hogy a magyar királyok nem vették fel címeik közé, mint a többi meghódított területet.³

Szintén ezt a kérdést taglalja – vagyis hogy hogyan került a középkori Szlavónia, a régi Tótország (Zágráb, Kőrös, Varasd) a magyar királysághoz – az előző példánál összefogottabb írásában Karácsonyi János. Szerinte a régi Szlavónia területe Szent István idején nem tartozott Magyarországhoz, de nem tartozott a horvát királysághoz sem, így a németek kezén lévő részt Szent László hódíthatta meg. Karácsonyi szerint 1190-ben kezdték a területet Szlavóniának hívni és 1275-ben hivatalosan is azzá vált, a magyar királysághoz csatolása előtt pedig nem volt önálló ország.⁴

Látható tehát, hogy a kutatók véleménye rendkívül megosztott a kérdésben, de bizonyosnak tűnik, hogy a mai Szlavónia keleti felében kimutathatóak a magyar jelenlét nyomai már a 11. században, míg több történész a nyugati területet amolyan „senki földjének” tekinti. Utóbbiak közé tartozott Karácsonyi János, Hóman Bálint és Kristó Gyula, míg a folytonos magyar jelenlét mellett érvelt Györffy György, Pesty Frigyes és Pauler Gyula is.⁵

(*A terület és a táj*) A táj nevének, valamint a tájszemlélet kialakulásának problematikája közelebb visz minket Szlavóniának, mint régióknak a megértéséhez. Mint azt a geográfus Kádár László is megállapítja az 1941-ben megjelent, *A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei* című munkájában, a táj az egyik legnehezebben meghatározható fogalom, a tájnevek pedig nem örök életűek. (Erre talán az egyik legkiválóbb példa Szlavónia.) Ez a terület, melyet Tótországnak is neveztek, a tájagnak azon csoportjához tartozik, melyek általában a népnevek vagy a folyók után kapták nevüket.⁶

A tót ugyanis *autochton* szlávot jelentett, tehát a kézenfekvőnek tűnő magyarázat ellenére nem azonos a későbbi „szlovák” jelentéssel. Mi lehetett az oka annak, hogy egy néven – három korszakban – legalább három területet nevezett meg a magyarság? Hiszen mint a helynévadásban általában, ebben is csoportlélektani szempontok játszanak főszerepet, a tájnevek ugyanis nem mesterséges, hanem irányítás nélkül létrejövő, népi alkotások, melyek egy nép világlátását, tájszemléletét, térszervezését tükrözik.⁷

A névváltozás oka Kristó Gyula szerint a horvát-dalmát bán fennhatósági körzetének áttolódása a 12. század utolsó harmadában a Száva-vidékre, amit, mint láthattuk, némi késéssel a Szlavónia név áttolódása követett.⁸ A bánok a királyi hatalom eszközei voltak az Árpád-korban, de Szlavónia egyfajta önállóságát, autonóm jellegét nem lehet elvitatni. Határai ekkorra állandósultak és kialakult a megyei szervezet.⁹

A megnevezés problematikájáról Kristó kimutatta, hogy a korábbi nézetektől eltérően feltehetőleg nem a Szlavónia név fordítása a Tótország és fordítva sem igaz az összefüggés. A terület nevére ugyanis a magyarságnak a 13. század elejétől adatokkal bizonyíthatóan saját neve volt, a Drávael vagyis a Drávántúl, ami népi eredetű tájnév és pontosan beleilleszkedik a magyar tájszemléletbe.

Mint Kristó rámutat, nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a 13. század előtt ebben a térségben több magyar élhetett, mint a középkor végén, valamint a területen élő szlávok sem nevezték el magukat, így nehezen lenne érthető, hogy miért kapta volna fordítással Szlavónia a magyaros Tótország elnevezést. A kifejezésnek középkori előfordulása nincs, így valószínű Tótország kora újkori elnevezése.¹⁰

Összegezve azt látjuk tehát, hogy a Szlavónia elnevezés más és más korszakban legalább három területet takart. Kezdetben a Kulpán túli területet, majd keletre csúsztatva a Kulpa és Száva, majd a Száva és a Dráva közt fekvő területet, végül pedig annak keleti, a Dunáig húzódó része jelentette az oly sokszor megváltozott, inkább csak képzeletbeli határt. A középkorban még a ma Horvátország névvel illetett, önállósággal bíró földrajzi-politikai régiót takarta a Szlavónia megnevezés, mely keletre tolódva elvesztette önállóságát és a 19. századra külpolitikai, védelmi és kereskedelmi fontosságát is Magyarország számára.

(*A régió etnikumai*) A Kárpát-medence politikai térszerveződési folyamatai a kezdetektől igen összetettek. A szempontunkból kérdéses déli határ a kezdetektől a legnyitottabb, a legbizonytalanabb és a leginkább problematikus az összes magyarországi határszakasz közül.¹¹ Eppen ezért máshogy látta Szlavónia helyzetét a magyar és a horvát földrajz- és történettudomány, máshogy a dualista korszak története és megint máshogy napjaink kutatói.

Szlavónia, (melyen a Dráva és a Száva között elterülő részt kell értenünk) illetve a Szerémség (Szerém vármegye) az elsők között szerveződött meg a magyar államban. Fejlett szőlészet, kézműipar és kereskedelem jellemezte, szellemi potenciálját pedig jól mutatja, hogy a Szerémségben működött az első magyar bibliafordítás két alkotója, Újlaki Bálint és Pécsi Tamás.¹²

A 15. század elejétől mind több szerb és horvát menekült alakította a térség etnikai arculatát, míg végül csak a Vuk (Valkó) mocsarai védelmében lévő református falvak, Szentlászló, Kórogy és Haraszi maradtak meg magyarnak.

A szerbek, dalmátok és horvátok mellé később németeket, csehekét és ortodox szerbeket telepített a Habsburgok adminisztrációja. A terület címere két ezüstpólya (a Duna és a Száva) közt futó nyestet ábrázol. A nyest bundája sokáig fizetőeszköz volt, erre utal a mai horvát állam hivatalos pénznemének neve is, hiszen a *kuna* szó jelentése: nyest.

A mocsarak tehát a fennmaradás zálogai voltak a török korban, de az áradások többször elvitték a falvakat, így azok többször települtek át. A szigeteken hagyományos gazdálkodás folyt, míg a mocsarakat a 19. században lecsapolták. A vidék lakói manapság is elsősorban a mezőgazdaságból, a szőlészetből élnek,¹³ ezt bizonyítja az is, hogy *Horvátország éléstárának* is nevezik.¹⁴

A terület központja Eszék (horvátul Osijek). A településföldrajz szabályai szerint ahol forgalmas út folyón halad keresztül, ott általában vár vagy város születik, így nem volt ez másként Eszék esetében sem. A város a dunai limes mentén Sirmiumból (vagyis Szerémségből) haladó út Drávát keresztező pontján jött létre. (Az eszéki híd nagy stratégiai szerepét bizonyítja Zrínyi Miklós haditette, aki a híd felégetésével hosszabb ideig megakasztotta az ország ellen induló törököket.)

A térszervezés és a tér elnevezésének sajátosságait akkor érthetjük meg leginkább, ha a földrajztudomány, az etnográfia és a történettudomány sajátos szempontjaira együttesen vetünk pillantást.

A fentiek közül a földrajztudomány elsősorban a Dunántúl részének tekinti e területet. Bulla Béla és Mendöl Tibor *A Kárpát-medence földrajza* című alampéldájában hét részre osztva mutatja be a Kárpát-medencét. (A hat nagytáj mellett a hetedik Budapest.) A Dunántúl részét képezi itt a Duna és a Száva köze, valamint a Tengermellék is.¹⁵

Hasonló szemléletet találunk az egyházmegyék beosztásánál is, így például a Dráván túli terület a pécsi (és kalocsai) püspökség része volt, melyről csak 1972-ben döntött véglegesen a Szentszék.¹⁶

A mai Horvátország területe három régióra osztható: a Drávánál kezdődő, délen a Száva völgyéig terjedő terület (horvát terminológia szerint *pannon régió*), az adriai parti övezet és a kettőt elválasztó, egyben összekötő hegyvidéki övezet. Geológiai szerkezetét tekintve viszont csak két egységről beszélhetünk: a Kárpát-medencei, jobbára sík területről, melyet a Dráva és a Száva közt szigethegységek tarkítanak, valamint a Dinárvonulatokról (Dinaridák).¹⁷

Szlavónia esetében még a földrajzi határ megállapítása sem problémamentes, de hasonló a helyzet az etnográfiai határokkal is. Mint Kósa László is megállapítja, egy táj földrajzi határai általában világosak, de a néprajzi határok többnyire nem azonosak a politikai, földrajzi és nyelvi határokkal. Utóbbi – jelen esetben – viszonylag egyszerűen meghatározható, hiszen a hódoltság vége óta a Dráva határozott, de nem éles nyelvhatár.¹⁸

E terület nyelvi sajátosságait többen kutatták, így többek között Balassa József, Garay Ákos és Penavin Olga is. A négy református magyar falu (Szentlászló, Kórógy, Haraszi és Rétfalu) sajátossága, hogy a férfiak és a közösség nőtagjai más kiejtéssel beszélnek, utóbbiak kiejtésén belül is két típust különíthetünk el, továbbá megfigyelhető, hogy mind a négy falunak külön dialektusa van.¹⁹

A nyelvjárás, a vallás, a házközösség, az építészet és az etnográfia sajátosságait ragadta meg a bajai születésű nyelvész, Balassa József, aki a *Budapesti Szemlé*ben közölt tudományos igényű tanulmányt a szlavóniai magyarokról 1894-ben. A szlavóniai nyelvjárás sok sajátosságot örökölt meg, fő csoportként pedig az alföldi (özö) nyelvjárás-terület határozható meg. A házközösség lényege, hogy a vagyont nem osztják szét öröklés útján, hanem együtt élnek a családok egy közös udvar körül. Házaikat fából építik (a falat is), majd ezt besározzák, meszelik, a ház pedig keskeny oldalával néz az utca felé.²⁰

De milyen csoportnak tekinthetjük az itt élő magyar lakosságot? Egyáltalán, önálló csoportot képeznek őket? A néprajztudomány módszerei alapján úgy tűnik, hogy tekinthetjük őket egy kissé elmosódó szélű, de önálló csoportnak. Kósa László és Filep Antal megkülönböztet 1, *néprajzi vagy etnikai csoportot*, 2, *etnokulturális csoportot* és végül 3, *táji csoportot*.

Az első csoport legfontosabb vonása, hogy „mi”-tudattal rendelkezik (kunok, jászok, székelyek) vagy környezetük különböző jegyek alapján legtöbbször gúnynévvel illeti őket (palócok, barkók, matyók). Míg az előbbieket hajdan feudális kiváltságokkal is rendelkeztek, a második egyáltalán nem formalizált, a külső vélekedés tartja össze őket.

Az etnokulturális csoport meglétét néprajzi vizsgálat határozza meg. Nem valós csoport, csak a tudományos kutatás különíti el.

A táji csoport alapját vagy keretét kisebb-nagyobb táj vagy vidék alkotja. Ilyenek például a bodrogiak, a sárköziak, a nyírségiak és az ormánságiak.²¹ A táji csoport tehát átmeneti kategória, megközelítési lehetőség a népi kultúra táji tagoltságának tanulmányozásához. A földrajzi tényezők determináló szerepe közismert a néprajzi kutatásban, de a népi és történeti hagyományban élő tájak éppen az utóbbi tényezők hordozásával jelentenek többletet a földrajztudomány megállapította tájakkal szemben.²²

Úgy tűnik tehát, hogy a szlavóniai magyarság e felosztásban a harmadik csoportba tartozik, tehát az identitás alapját ezen az igen kevert etnikai összetételű vidéken a *táj* jelenti. Hozzátehetjük, hogy a négy magyar falu lakóinak volt gúnynevük: a baranyaiak *berencók* névvel illették őket.²³

Szintén a táji elkülönítést emelik ki más néprajztudósok is. Eszerint Baranya (ezen belül Drávaszög) és Szlavónia magyar népe nyelvben és vallásban egykor szorosabban összetartozó vidék volt, majd a tagolódás elősegítette a szlavóniai magyar falvak táji elkülönítését. Szokásaikban ugyanakkor nagytájakon átívelő jelenségeket figyelhetünk meg: a tiszaháti és felsőtiszai tájaktól kiindulva a Nagy Magyar Alföldön átívelő néphagyományokat figyelhetünk meg.²⁴

Inkább a dunántúli, mint az alföldi kötődést emeli ki Kósa László: a folyó két partja között cserekereskedelem, munkaemigráció, búcsúhelyek kölcsönös látogatása bonyolódott. Hasonlóságot mutat a zene, a tánc, az építkezés, a lakásbelső, a viselet (és más műveltségterületek).²⁵ Ezeknek a szokásoknak, hagyományoknak a részletesebb bemutatásától azonban most el kell tekinteni.

Összességében tehát a régió identitásának és a szlavóniai magyarságnak a bemutatásakor a legpontosabb képet a néprajzi megközelítés átvételével kaphatunk, melyet a tájszemlélet és a térszervezés vizsgálatával érdemes kiegészíteni.

(*Szlavónia megjelenése a Vasárnapi Újságban*) A *Vasárnapi Újság* 1854 és 1921 között jelent meg folyamatosan és így kétségkívül az ország egyik legfontosabb, véleményformáló hetilapja. Mint ilyen, alkalmas lehet arra, hogy a hasábjain megjelent cikkek reprezentálják a magyarországi Szlavónia-képet. Abból a feltételezésből indulhatunk ki, hogy e cikkek segítségével nagy pontossággal rekonstruálhatjuk azt a helyet és szerepet, amelyet a régió a magyarországiak mentális térképén elfoglalt, így olyan kérdésekre válaszolhatunk, melyek mind a terület identitását és ennek magyarországi képét érintik. Hogyan jelenik meg e terület képe a *Vasárnapi Újságban*? Kik, mikor és hogyan írnak róla? Reális képet festenek róla vagy elfogultak a szerzők? Igazolható-e az a feltételezés, hogy Szlavónia némiképp elfeledett része az országnak?

A Szlavóniával (illetve Tótországgal) kapcsolatos, releváns cikkek két nagy csoportra oszthatóak. Az első nagy csoportot azok a megjelenések képzik, melyek a két országrész közjogi, politikai, gazdasági kapcsolatát érintik valamilyen módon. Ezek a legtöbb esetben megállnak egy-egy jelentős politikai bemutatásánál, esetleg a horvát országgyűlésben történekről való tudósításnál. Ezek a cikkek érdekesek lehetnek a politikatörténet, a diplomáciatörténet vagy a gazdaságtörténet számára, a terület életéről, identitásáról, népeiről azonban általában keveset tudhatunk meg.

A második nagy csoportot azok az ismertetések adják, melyeket átfogóan útleírásoknak (vagy tájleírásnak) nevezhetünk. Bár nem mindegyik klasszikus értelemben vett útleírás, de megfelelő módszertani kritériumok esetén mégis vizsgálhatóak így és számos érdekes információt találhatunk bennük a régió etnikumairól, mentalitásáról, népszokásairól, falvairól vagy éppen népi építészetéről. Az útleírások (és ezek keresztül a sajtótörténet) tehát nagy segítséget jelent a terület mindennapjainak és a hazai Szlavónia-kép felidézéséhez.²⁶

Kiindulásként összesen három forráscsoportot használtam fel: az első kategóriába tartoznak azok a cikkek, melyek önmagukban túl sok információt nem hordoznak, de az adatokat összegyűjtve mégis használható tájékoztatást kapunk a régióról. A második kategóriába a politikai élet híreit soroltam. A harmadik, egyben leggazdagabb és legérdekesebb kategória az útirajzoké. Mint láhattuk, nem mindegyik a klasszikus értelemben vett útleírás, de az ide sorolt három forráscsoport mindegyike szemlélhető az útleírások vizsgálatának módszereivel.

Az első csoportból mindössze két, de annál fontosabb forrást kell kiemelni. Az első figyelemreméltó cikk, mely Szlavóniát (pontosabban Tótországot említi),²⁷ 1856. decemberében jelent meg a hetilap hasábjain. Ebben az írásban a – két éve indult – hetilap saját olvasóközönségéről közöl statisztikát. Ennek alapján – ahogy ezt a lap is kiemeli – pontos képet kaphatunk a magyar nyelv elterjedéséről, illetve háttérbe szorulásáról, régiókra lebontva. A *Vasárnapi Könyvtár* első évfolyamából, mely a kor legelterjedtebb „irodalmi vállalata”, összesen 12 156 példány jutott el 1256 városba és helységbe. Ezek közül Pest, Pilis, Solt megyébe került a legtöbb (1226 példány), de Bihar, Hajdu megye (1037 példány) és Heves, Szolnok is a mezőny élén végzett (532 példány). A szűkebb értelemben vett Magyarországon kívülre Erdélybe küldték a legtöbb példányt (1651 példány), míg Ausztria jóval lemaradva szerepel (47 példány), Tótország pedig 4 példányával, melyet négy helységbe küldtek, a lista utolsó részén szerepel. Mögötte csak Lombardia, Bukovina (2-2 példány), Horvátország, Steierország és Gácsország (1-1 példány) szerepel.²⁸

A másik cikk nem sokkal később, 1857 márciusában jelent meg. Ebből a kivándorlásról, illetve a bevándorlásról kaphatunk adatokat: többek közt a napszám rapidjáról tudósítanak az 1856-os évre vonatkozóan. Míg a Szerb Vajdaságban (Vojvodinában) 58 prkt.-t fizettek, addig Tengermelléken 54, Dalmáciában 50, Tiroiban 48, Krajnában 46 és ¼, Horvát- és Tótországban 45-öt. Ezzel a lista első harmadában szerepel Tótország, melyet Erdély követ 44, a Határörvidék 43, Magyarország 41, Alsó-Ausztria 40 és ½, Krakkó 38, Felső-Ausztria és

Bukovina 35, Karantán 33, Stiria 32 ½, Gácsország 28, Csehország 27 és ½, Morvaország 27 és végül Szilézia 24 pkrt.-val.²⁹ Ebből láthatjuk, hogy a birodalom területén igen nagy szórást mutatnak a napszám napidíjai, és természetesen ebből a föld és az élőmunka értékére is következtethetünk. Az itteni napszámosokat tehát viszonylag jól megfizették, nagy kereslet volt a munkaerőre. Így a lap hasábjain található cikk alkalmassá válik annak igazolására, melyet a közeli kortársak és majd az utókor történészei is megállapítottak: a viszonylag gyéren lakott területre nagy arányban települtek be az olcsó föld miatt.

A következő nagy forrás csoport a politikai, közéleti híradásoké. A horvát országgyűlés eseményeiről, a horvát politikai élet történéseiről van néhány szórványos hír, de ezekkel éppen elenyészően csekély számuk miatt nem lehet érdemben foglalkozni. Sokkal fontosabb viszont az a jórészt egybefüggő cikksorozat, melyek horvátországi politikusokat mutatnak be. A Vasárnapi Újság hasábjain, de különösen címlapján gyakran jelentek meg hosszabb cikkek a kor nagyjairól, művészekről, politikusokról, államférfiakról. Ezek sorába illeszkedik az sorozat, mely a horvát kiegyezés környékén készült a magyarbarát politikusokról.

Ezek a cikkek kivétel nélkül a zágrábi születésű Pauler Gyula tollából származnak. Közös jellemzőjük, hogy kiemeli az adott politikus magyarbarátságát. Így jelent meg hosszabb írás elsőként Bogovics Imréről még 1867-ben, majd jó egy évvel később Rauch Levin báróról. Pauler fontosnak tartotta a közvélemény tájékoztatását, alakítását, így nem marad el a hosszabb történelmi fejtegetés Szlavóniáról. Tótország – írja – Pozsega, Verőce és Szerém megyét takarja, de Varasd, Kőrös és Zágráb nagy részét is hívták így. Horvátország a Kulpán túl kezdődött, a horvátok mégis megpróbálják lazítani a kapcsolatokat. A báró, bárni helytartó volt az, aki Horvát-tótország visszakapcsolására közigazgatási úton a legtöbbet tett – emeli ki Pauler.³⁰

Ezt követte a Vakanovich Antal, a horvát-tótországi tartománygyűlés elnökét bemutató cikk, melyet szintén címdoldalon közölt a lap. Ebben kiemeli, hogy bár sokan gáncsolják az uniót, de az olyan férfiak, mint Rauch, Bogovics, Suhaj, Zlatarovics és Vakanovich, mind elfogulatlan horvátok, mind elismerést érdemelnek.³¹ A szerző hamarosan bemutatja az imént említettek közül még Zlatarovics Róbertet,³² majd Bedekovics Kálmán és később Gróf Pejachevich László horvát bánokat is.

A korai és a későbbi cikkek sem mentesek tehát időnként egészen hosszúra nyúlt történelmi fejtegetésektől sem. Pauler a történészeknek – már korábban bemutatott – azon táborához tartozik, akik a magyar állam elválaszthatatlan résznek tekintették Szlavóniát. Így egy hosszú érvrendszerrel kezdi azt a cikket is Pauler, melyet 1875. márciusában írt az előző év végén elhunyt Josipovich Antal emlékére.

A cikk kezdetén kifejti, hogy miért használják hibásan Szlavónia nevét, majd ismerteti az 1804-ben született türmezei gróf életét és érdemeit.³³ Nyolc év szolgálat után felhagyott a katonáskodással, majd birtokán gazdálkodni kezdett és befejezte jogi tanulmányait. Azon kevesek közé tartozott, aki politikusként az illirizmus ellen küzdött, mint a magyar-horvát párt képviselője. (Ezen csoportosulás képviselői az 1841-ben alapított zágrábi kaszinó körül gyűltek össze, melynek Josipovich is alapítója volt.) Abból indult ki, hogy a szabadelvűség csak magyar segítséggel érhet el diadalt Horvátországban és erejét latba vetve küzdött az illirizmus és az abszolutizmus ellenében.³⁴

Hasonló érvrendszerrel találkozunk az országrész hovatarozásáról az Erdődy János gróf emlékére írt cikkben is. A 17. századig a mai Horvátország legnagyobb része a Szlavónia vagy Tótország nevet viselte. Néhány sajátosság mellett olyan kiegészítő része volt e terület Magyarországnak, mint például Erdély Szapolyai János haláláig – érvel Pauler. Ilyen sajátosság volt például, hogy protestánsok állandóan le nem telepedhettek és a közügyeket latin nyelven intézték. Pauler nem hagyja ki a két párt konfliktusának bemutatását sem, mely összetűzésben Erdődy a magyar oldalon foglalt állást.³⁵

Látható tehát, hogy a kiegyezés olyan súlyt és egyben figyelmet biztosított az országrész számára, hogy az amúgy nem ritka politikusportrék között gyakran tűnnek fel ekkor horvátok, egytől egyig az unionista részről. A politikai ellenfelek bemutatása azonban elmarad. Megjegyzendő ezenkívül az is, hogy az 1868 körüli felfokozott figyelmet felváltja a teljes elzárkózás, a magyar közvélemény képzeletbeli térképén Horvátország fehér foltként jelenik meg. Ezt bizonyítja az is, hogy ugyan két politikusról, a már említett Josipovich Antalról és Erdődy Jánosról ugyan megjelent két hosszabb cikk a lapban, de 1881-ben Zlatarovich Róbert halálhírére már csak a halálozások rovatban közlik és néhány sorban írnak életéről. Ezután szinte semmilyen hír nem jelenik meg a horvát politikai élet eseményeiről.

(*Útleírások a Vasárnapi Újság hasábjain*) Hogy a fenti képet részben árnyaljuk, vizsgáljuk meg, hogy milyennek látta és láttatta Szlavóniát az egykori közvélemény és milyennek látta az egykori utazó – a korabeli újságcikkek alapján.

A mérnök és publicista Váلكai Imre 1862-ben négy cikkből álló sorozatot közöl a lap hasábjain. A szerző szépirodalmi és vegyes írásokat közölt több lapba, de életéről viszonylag keveset tudunk.³⁶ 1858-ban szórakoztató könyvet jelentetett meg *Irodalmi és művészeti daguereotypok* címen Bécsben. A *Vasárnapi Újság*ban megjelent kritika szerint a mű inkább szórakoztató, mint értékes, de a szerzőt tehetségesnek tartják. Az előfizetési felszólításból (és a kiadási helyből) is tudhatjuk, hogy Váلكai ekkor még Bécsben élt.³⁷

A szerző későbbi életéről szintén a *Vasárnapi Újság* segítségével szerzünk némi információt. A lap *Mi újság?* című rovatába írt egy rövid kérdést Váلكai Imre uradalmi mérnök, mely szerint december 18-án délelőtt fél 10-kor földrengést éreztek Verőcze, Szlavónia térségében. Érezni lehetett-e ezt Pesten? – kérdezi Váلكai, tehát ő a helyszínen, az ország déli részein élte meg a földrengést.³⁸ 1863 nyarán viszont a Duna–Tisza közén, Solton találjuk. Cikkében szomorú gazdasági állapotokról és a fagyokról ír.³⁹ Még ebben az évben cikket közöl a jankováci vizesésről,⁴⁰ így láthatjuk, hogy érdeklődése az ország déli vidékei iránt nem szűnt meg. 1878-ban halt meg anyja, ebből megtudjuk, hogy foglalkozását tekintve királyi főmérnök, a pestmegyei államépítészeti hivatal főnöke.⁴¹

1862-ben jelent meg egy négy cikkes sorozat *Képek Szlavóniából* címmel. Feltehetőleg ekkor e vidéken élt, így információi, megfigyelései első kézből származtak, saját tapasztalaton alapultak. Az első cikk 1862. szeptember 28-án jelent meg, a másik három pedig ezt a cikket követte a következő lapszámokban. Ebben szegény, elhagyatott tartományról és népről írt, melyre sokan szánakozva néznek. Váلكai képet fest a vidék erkölcséről és szokásairól, így az udvarokról, a más szerzők által is kiemelt patriarchális rendszerről, valamint a vacsorázási szokásokról. Megjegyzi azt is, hogy a férfiak igen féltékenyek az asszonyokra.⁴²

Etnográfiai jellegű megfigyeléseit folytatta a következő cikkében is, ahol az egyes népekről írt. A sort a szerbekkel kezdi, akikről megjegyzi, hogy a hegylakó szerbség különáll a síkvidékitől. Részleteket tudunk meg a szerbek népviseletéről: a férfiak széles karimájú kalap helyett somogyiasat hordanak, az ifjak ingjei és mellényei pedig pitykével, rézgombokkal és himzésekkel díszítettek Váلكai megfigyelései szerint.

„Karakterüket” leginkább a kényelem és a vendégszeretet jellemzi. A szerző kiemeli az ünnepek és a búcsúk nagy számát, melyek alatt szól a duda és „kólóznak naphosszat”. A soká-cok a szerbekkel ellentétben katolikus vallású délszlávok; Váلكai szerint inkább vendek, mint szerbek. Szorgalmas és zárkózott népnek tartja őket, akik a Drávamentén laknak. A szerbeknél alázatosabb, de óvatosabb és ravaszabb népről van szó.⁴³

Hogy a négy magyar falu nem volt teljesen ismeretlen a magyar közvélemény előtt, bizonyítja az is, hogy Csuthi Zsigmond ismertette történetüket a *Napkelet* hasábjain 1860-ban – ezért Váلكai róluk hosszabban nem is ír. Megjegyzi ugyanakkor, hogy az itteniek elsősorban

Somogy és Fejér megyéből érkeztek. Szorgalmas népségről van szó, hiszen szeret mulatni és vendégeskedni, de „míg másnap a szerb koma még hever, ez már munkáján van”. A németsegről nagyon jellemző megállapítást tesz: hű magához, mint bárhol máshol. Az oláhok jámbor és becsületes emberek, akik haragszanak, ha cigánynak nevezik őket.⁴⁴

A cikksorozat utolsó részében a szerző ismét távolítja nézőpontját és a terület egészéről, általános megfigyeléseiről ír az egyes népek helyett. Szlavóniát barátságosnak tartja, mely nem búsul az ország dolgai felett, a betelepülők pedig könnyen *szlavonitává* válnak.⁴⁵ Az értelmiség „víg életmódot” él és szívesen vesz részt vadászatokon, melyekre jellemző, hogy a „nagyobb-szerű vadászatok természetesen nagyobb-szerű zsviviozás követ, tele poharak mellett, hol nem egy vadász lesz négy lábú állattá.”

A cigány lakosság nem jellemző itt, ezért a cigányzenét pótolni kell: a sváboknak fűvös hangszereik vannak ugyan, de ez úri körökben nem divatos, ehelyett az elterjedt zongorán játszanak „szok szép magyar nótát a tüzes szlavonita hölgyek”.

A szerző ír a tájról és a gazdaságról is, a Szerémség illatos borairól, a vadakról és a fáról, a hegyekről és a rónaságokról, majd azzal zárja, hogy szegényedik e régió, melyet az itt élők tudatlansága, kényelmessége és a kivitel nehézsége okoz, de a vasút építése meghozhatja a várt fordulatot, pontosabban az egykori gazdagság ismételt elérését.⁴⁶

Válkai minden bizonnyal jól érezte magát Szlavóniában, még ha rövidesen el is költözik innen. A nemzetiségekről igyekszik objektívan írni, és leírásából úgy tűnik, nem jellemzőek az etnikai jellegű villongások. Állításait máshol is igazolva látjuk. Így egyrészt Hegedüs Loránt kimutatásaiból tudjuk, hogy a betelepülők nagy része valóban a Dunántúlról származott.⁴⁷ A kivándorlók korábbi lakóhelye valóban Somogy lehetett, de emellett tolnai és baranyai vincellérek nagyfokú kiáramlása is kimutatható a hatvanas években. Érdekes, hogy a dunántúli kivándorlással és Szlavóniával részletesen foglalkozó Hegedüs szintén a „rácok lomposságáról” ír.⁴⁸

A csekély létszámú olaszoktól eltekintve csak a magyarok és a németek birtokaránya nagyobb számarányuknál. 1895-ben például a németek és a magyarok kezén van a nagybirtokok kétharmada⁴⁹. A statisztikai adatok alapján igazolva találhatjuk a magyarok igyekezetéről leírtakat is, jóllehet a birtokok megosztásában számos tényező szerepet játszik a kissé nehezen definiálható „szorgalmasság” mellett.

A terület asszimiláló képességét – Válkai leírásaival összezsengő módon – szintén több szerző igazolja: a horvátság számbeli fölénye biztosított, de ez csakis a nagyobb arányú beolvadás miatt biztosított.⁵⁰

Úgy tűnik tehát, hogy a rövidebb ideig e területen élő magyar mérnök és publicista Válkai objektív és pontos képet festett a régióról. Írása elérhette célját, és a szélesebb közvélemény ismerhette meg e területet az 1860-as évek elején. De mi a helyzet a külföldi utazóval? Hogy látja e vidéket és lakosságát a távrolról jött tudós?

A következő, egyben legbővebb forráscsoportot egy francia utazó, Georges Perrot nyomán Sámi Lajos közölte a lap hasábjain 1870-ben. Bár ezeknek csak egy része szól Szlavóniáról, a Boszniairól és Zágrábról szóló részben is találhatunk értékes megállapításokat.

Az eredeti útleírások szerzője, Georges Perrot (1832–1914) francia régész, építész, művészettörténész a *Sorbonne* tanára 1873-tól, az *École Normale Supérieure* igazgatója 1888 és 1902 között, valamint a *Revue archéologique* című folyóirat szerkesztője volt. Kis-ázsiai utazásáról a *Souvenirs d'un voyage en Asie mineure* (1862) című munkájában emlékezett meg, tizkötetes munkáját pedig az antik művészetről írta az építész Charles Chipiez segítségével *Histoire de l'art dans l'antiquité* címmel. Perrot nagy utazó volt, széles látókörű tudós, aki számtalan országot és várost bejárt – ez ki is derül a cikkekből, ahol többször hivatkozik Athénra, Konstantinápolyra.

A cikkek közlője, Sámi Lajos (1843-1878) minisztériumi fogalmazó igen termékeny újságíró volt. „Irodalmi működésének főiránya a nép- és földisme volt; a földrajzi irodalmat alaposan ismerte s járatos volt a francia, német és olasz nyelvekben; azért különösen a külföldi utazók műveinek ő volt korában a legszakavatottabb magyar ismertetője. 1865-től haláláig a Vasárnapi Ujság belmunkatársa volt és a lapnak minden száma hozott tőle egy ismeretterjesztő közlést” – írja róla Szinnyei József, aki egyébként 1862-től szintén a lap munkatársa volt.⁵¹

A francia utazó 1868. szeptember 1-jén indult Pestről a Dunagőzhajózási Társaság gőzösen. Az út során több dolog megragadta figyelmét, elsősorban azok a sajátos dunai vízimalmok, melyekhez hasonlókat a Rajnán látott. A Dráva torkolatánál egy kisebb hajóra szállt, és még az éjjel megérkezett Eszékre, ahol négy napot töltött. A város három részből áll, írja Perrot, melyek igen távol fekszenek egymástól. Köztük áll a Savoyai Jenő építtette, de mára haszontalanná lett vár, melyet a szerző véleménye szerint időszerű lenne lebontani. A várost magyarok, németek, szlávok és zsidók lakják, akik közül többségben a szlávok vannak, de megszokták a többi etnikum jelenlétét és így problémamentes az együttélés. Perrot másnap útra kel, hogy felfedezze a vidéket, így beszámol az átalakulóban lévő társadalom erőfeszítéseiről és az utóbbi húsz év alatt történt változásokról. Megfigyeli, hogy a régi, omladozó házak mellett sok fehérre meszelt, cseréptetős téglaház épült.⁵²

Ebből arra következtethetünk, hogy a régész nem először járt a vidéken. Nem tudjuk, hogy pontosan miért utazott és miért éppen ezt a részét választotta ki az országnak, de valószínű, hogy keleti útja során, útközben fedezte fel, majd ekkor elhatározta, hogy visszatér ide. Azért is figyelemre méltó a francia utazó megjelenése, mert ez a vidék általában kiesett az utazók kedvenc céljai közül; a kivételt az erdélyi Teleki Domokos jelenti, aki alaposan bejárta mind Szlavóniát, mind Horvátországot és élményeit útirajzaiban örökítette meg.

Perrot leírásaiból érezhetjük, hogy rokonszenvet érzett a vidék és lakói iránt.⁵³ Utóbbiak többsége világos hajú, a francia régész szerint nem olyan napbarnított feketék, mint délvidéki magyarok. Perrot egyébként úgy látja, hogy elsőre fel lehet ismerni a nemzetiségeket. A nők nagyok és karcsú termetűek, ruháikról pedig az attikai albán nők jutnak eszébe. (Nem ez az első eset, hogy bőséges úti emlékeiben keres hasonlatot a látottakhoz.) A nők dolga a házi- mezei- és kendermunka az erdélyi oláhokhoz hasonlóan, de emellett itt a kukorica fejése is az asszonyok feladata.⁵⁴

Utazónk Csepin falu közelében egy csapat sátoros cigánnyal is találkozik, akik különösen megragadják figyelmét. Mint írja, szabad életük miatt a költők és a művészek érdeklődnek e népcsoport iránt, de ez nem csoda.

Eszék környéke egyébként egyhangú, mint táj: kukoricaföldek, tarlók és ugarok váltják egymást. A környék ugyanakkor gazdag erdőségekben is, egész népség él az erdőben, akik erdőirtásból élnek. A csertörzsekből kiváló minőségű hordódonga készül – többek közt francia kereskedőcégek veszik meg az árut, melyeket Marseille-be szállítanak.⁵⁵

Mint írja – és erre más források is utalnak – az utak állapota nagyon rossz, így a szállítás legnehezebb része a folyóig tartó szakasz.⁵⁶ Az utak a Határőrvidéken jobbak, mint a polgári részen.⁵⁷

A vendéglátó délutáni sziesztája alatt Perrot és társa elhatározza, hogy ellátogatnak a Száva túlsópartján fekvő Török-Brodra. A kis bosnyák városban férfijai turbánt, élénk sálat és bajszot viselnek. A nők ellenben majdnem olyanok, mint a szlavóniai nők. A továbbiakban egy kocsmra és a benne zajló mulatság leírása következik, ebből azonban csak egy momentum figyelemreméltó. A kultúrák találkozásának, egyben a külföldi utazó érzékeny megfigyelőképességének egy szép példája, ahogy a helyiek táncát leírja, majd megállapítja, hogy a tánc itt látványosság és a pénzszerzés eszköze – hiszen „nem ismerik az első bál varázsát, melyet Lamartine oly szépen írt le”.⁵⁸

A következő két cikkben Sámi a francia utazó Határőrvidéken tett utazásait foglalja össze. Miután leírja a földművelő katonák e sajátos intézményét, illetve létrejöttének körülményeit, egy pillanatra az előtérbe lép Sámi és egy megjegyzést tesz. Mi, magyarok – írja – nem sok hálával tartozunk nekik, mert a katonák Jellasics alatt támadtak ránk és Radetzky alatt harcoltak az olaszok ellen. Itt kell megjegyezni, hogy a szövegben nem mindenhol dönthető el teljesen, hogy Perrot sorait olvassuk-e vagy Sámi megjegyzését. Utóbbi ugyanis általában a bekezdés elején ugyan időzőjelet használ, viszont a bekezdés végén nem teszi meg ugyanezt.

Perrot csodálkozik a tűzveszélyes faházakon és megállapítja, hogy a falvak itt tervezettek, katonás rend uralkodik az alaprajzon. Érdekes, hogy az építész-régész viszonylag keveset foglalkozik az épületek leírásával, viszont etnográfiai jellegű leírásai annál színesebbek. Mint írja, a déli szlávok valamennyi törzsére jellemző a házközösség (szlávul *zadruga*, németül *Hauscommunio*, latinul *communitas*) intézménye. Különös, a nyugati nemzetektől elütő szervezet ez, ami a népszokásokkal együtt azt tükrözi, hogy e terület tovább őrzi ősi hagyományait.⁵⁹

A következő cikkben is olvashatunk még a terület lakóiról. A tudatlanság, a babonaság és a durvaság szerezte a horvátoknak azt a rossz hírnevet, mely a többi horvátot, így például a zágrábiakat elkeseíti. Bosznia után erre tart Perrot útja, aki a Száván fölfelé haladt, megállapítva, hogy Zágráb gyönyörű fekvésű. A piac leírásából nem maradhat ki az a toposz, mely szerint a kardját nyújtó Jellasics lovas szobra Magyarország felé néz.⁶⁰

A cikksorozat utolsó eleme a zágrábi akadémiáról és a horvát egység főideológusáról, Strossmayer püspökről szól. A francia tudós elámult a (részben francia mintára megszervezett) akadémia létrehozásáért tett erőfeszítéseken. Mint ahogy arra Sámi Lajos is felhívja a figyelmet, Perrot némileg elfogult a püspökkel szemben. A rokonszenv hangján szól róla, kiemelve, hogy kiválóan tud franciául, de németül, valamint horvátul és latinul is.⁶¹

Megjegyzendő, hogy a leírtakat kiváló, forrásértékkel bíró művészi rajzok illusztrálják, melyeket a festő, rézmetsző és litográfus Valerio Tivadar, vagyis Théodore Valerio (1819-1879) készített. A francia művész Sámi Lajos szerint jól ismeri a Duna völgyét, mivel 1851-1852-ben beutazta Magyarországot, Boszniát és a Határőrvidéket, 1854-1855-ben, a krími háború alatt pedig Szerbiát és a dunai fejedelemségeket, majd 1863-ban Dalmáciát és Montenegrót. Minden útvjáról értékes képeket, vízfestményeket vitt haza, melyek a Duna-völgy és a Baltikum nemzetiségeiről, viseletükről adnak hű képet.

Szintén a lap tudományos-ismeretterjesztő cikkei közé tartozik az a következő útleírás, mely Csik-Volecz Sándor tollából jelent meg 1890-ben a *Vasárnapi Újság*ban. Ez az írás azonban nem kizárólag tapasztalatokat tesz közzé, hanem egyben figyelemfelhívó jellegű is.

A természet bőségeivel megáldott, eredeti palócz-magyar lakosságú vidékről van szó.⁶² A szerző első útja Rétfalura vezet, ahol a református lelkésztől érdeklődik a község történetéről. Mint megjegyzi, itt is meglátszik az utcaképen a magyar szorgalom. (Úgy látszik, ez is toposz-szá vált a területre látogatók írásaiban. A lusta szerbek és a szorgalmas magyarok szembeállítása mindenestre szembevetendő.)

A reformáció szerepét Csik-Volecz is kiemeli, de a négy református falu mellett egy ötödiket, a katolikus Antalováczt is felkeresi. Az utcakép itt is rendezett, a viselet hasonló, csak a köszönés más a többi faluhoz képest. Egy gazdát látogat meg, akinek házában a berendezés (tulipános ládák, magas, tornyos ágyak, virágos tányérok, rámás képek, laposra szorított dudu) akár egy alföldi otthon berendezése is lehetne – jegyzi meg.

Az anyanyelv megőrzése pap és tanító hiányában nehéz, de „szegény nép küzd és remél”. Ilyen viszonyok közt élnek tehát ma Szlavóniában. De mit tett az állam? – teszi fel a kérdést a szerző és szomorúan hozzáteszi, hogy az egyházak ugyan megtették, amit tudtak, de a Strossmayer-féle nyomás miatt két évtized alatt elhorvátosodik a lakosság.⁶³

Úgy tűnik tehát, hogy az előző két leírás óta, húsz-harminc év alatt megváltoztak a vidék etnikai viszonyai, és a lakosság asszimilációja már a kortársak előtt is valós veszélyként fenyegetett az 1890-es évekre. Az anyaországból Szlavóniába az 1860-as években indult nagyobb léptékű kivándorlás, az okkupáció után pedig Bosznia-Hercegovinába az alacsonyabb népsűrűség és a kedvezőbb földárak miatt.

A funkcionálisan csonka, agrárjellegű társadalom nagyobbik része megmaradásra esélytelenül, szórványban élt. Bár különösen a református egyház és a Julián Egyesület segítségével több akció is indult, mely az itteni magyarság megsegítését tűzte zászlajára, a sajtó és a publicisták, köztük a Budapesti Hírlap főszerkesztője, Rákosi Jenő és a Julián Egyesület választmányába is bekerülő Concha Győző pedig fokozott figyelmet tulajdonított e kérdésnek.⁶⁴ (Szintén e figyelmet jelzi Balassa József tanulmánya 1894-ben a *Budapesti Szemle* hasábjain.)

A *Vasárnapi Újság* hasábjain Csik-Volecz 1891-ben megjelent cikke kívül nem találkozott a problémakörrel a hazai olvasó. Hogy ennek mi a pontos oka, további vizsgálatokat igényelne, mindenesetre részben igazolható az a kép, mely szerint Szlavónia a dualizmus alatt, de különösen a századforduló után némileg elfeledett szeglete volt az országnak.

A horvát kiegyezés idején ugyan némi figyelmet kapott az unionista párt, illetve annak képviselői, és néhány tudományos-ismeretterjesztő jellegű cikk, útleírás is megjelent a sajtóban, de ez nem érte el még azt a mennyiséget sem, melyet egzotikus, távoli vidékek bemutatásának szentelt például a *Vasárnapi Újság*. Ennek két oka lehet: egyrészt a regionalitás problémája, az elnevezés bizonytalansága, az etnikai heterogenitásból fakadó identitás hiánya. A másik ok pedig az lehetett, hogy az ország külpolitikai figyelmét más területek kötötték le, az expanzió irányát nem a gazdaságilag és katonailag immár kevésbé jelentős Szlavónia határozta meg. Amint a figyelem a déli irány felé fordult, ismét kikerült az árnyékból ez a közeli, mégis kissé elfeledett vidék.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- A Széchenyi-Lánchíd és Clark Ádám.* (Szerk.: Török Gyöngyvér). Városháza, Budapest, 1999.
- BALASSA József: A szlavóniai magyarokról. *Budapesti Szemle* 1894. CCXI. szám. 1–17.
- BATÁR Zsolt Botond: *Horvátország északi és nyugati területei.* h. n., 2007.
- Dr. BEDÉCS Gyula: *Ami az útikönyvekből kimaradt. Magyar emlékek és látóvalók: Horvátország és tengerpartja.* Szombathely, 2004.
- BULLA Béla – MENDŐL Tibor: *A Kárpát-medence földrajza.* Budapest, 1999. (Új kiadás az 1947. évi eredeti alapján.)
- BURKÉ, Peter: Útmutatás az utazástörténet számára. *Korall*, 2006. november, 5–24.
- FERENCZI Imre: Drávaszögi és szlavóniai népszokások. In *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére.* (Szerk.: Módy György, Balassa Iván, Ujváry Zoltán.) Debrecen, 1982.
- GARAY Ákos: A szlavóniai négy magyar falu nyelve. In *Szavóniai hétköznapiak.* (Szerk.: Penavin Olga). Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1974.
- HAJDÚ Zoltán: Hol él a magyar nemzet? Államterület, államhatár-változások, államföldrajz és a nemzet kölcsönviszonyának szemlélete a magyar földrajztudományban 1947-ig. In *Költőerők. Az identitás történetének térbeli keretei.* (Szerk.: Cieger András). Atelier, Budapest, 2009.
- HEGEDŰS Loránt: *A dunántúli kivándorlás és a szlavóniai magyarság.* Budapest, 1905.
- KÁDÁR László: *A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei.* Budapest, 1941.
- KARÁCSONYI János: *Szent László meghódítja a régi Szlavóniát.* MTA, Budapest, 1916.
- KÓSA László – FILEP Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
- KÓSA László: *Nemesek, polgárok, parasztok.* Osiris, Budapest, 2003.
- KRISTÓ Gyula: *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon.* Szeged, 2003.
- MAKKAI Béla: *Végvár vagy híd? Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában (1904–1920).* Budapest, 2003.
- PESTY Frigyes: *Az eltűnt régi vármegyék.* II. kötet. Budapest, 1880.

- SOKCSEVITS Dénes: *Horvátország*. Mundus Novus, Budapest, 2011.
- SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. I–XIV*. Budapest, 1891–1914.
- SZÜCSI József: *Horvátország népessége*. Budapest, 1916.
- TELEKI Domokos: *Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmértetésével együtt*. Balassi Kiadó, Budapest, 1993. Eredeti kiadás: Bécs, 1796.
- Vasárnapi Újság* 1856. december 21. (3. évfolyam 51. szám.) 451–452.
- Vasárnapi Újság* 1857. március 15. (4. évfolyam 11. szám) 91.
- Vasárnapi Újság* 1857. november 22. (4. évfolyam 44. szám) 510.
- Vasárnapi Újság* 1858. március 28. (5. évfolyam 13. szám) 153.
- Vasárnapi Újság* 1861. december 29. (8. évfolyam 52. szám) 623.
- Vasárnapi Újság* 1862. szeptember 28. (9. évfolyam 39. szám) 458–460.
- Vasárnapi Újság* 1862. október 5. (9. évfolyam 40. szám) 470–471.
- Vasárnapi Újság* 1862. október 12. (9. évfolyam 41. szám) 482–483.
- Vasárnapi Újság* 1862. október 19. (9. évfolyam 42. szám) 495–497.
- Vasárnapi Újság* 1863. június 14. (10. évfolyam 24. szám) 214.
- Vasárnapi Újság* 1863. augusztus 30. (10. évfolyam 35. szám) 309.
- Vasárnapi Újság* 1868. szeptember 6. (15. évfolyam 36. szám) 425.
- Vasárnapi Újság* 1868. október 11. (15. évfolyam 41. szám) 485–486.
- Vasárnapi Újság* 1869. március 21. (16. évfolyam 12. szám) 153–154.
- Vasárnapi Újság* 1870. május 8. (17. évfolyam 19. szám) 231–233.
- Vasárnapi Újság* 1870. május 15. (17. évfolyam 20. szám) 243–245.
- Vasárnapi Újság* 1870. május 22. (17. évfolyam 21. szám) 261–263.
- Vasárnapi Újság* 1870. május 29. (17. évfolyam 22. szám) 272–274.
- Vasárnapi Újság* 1870. június 5. (17. évfolyam 23. szám) 286–287.
- Vasárnapi Újság* 1875. március 28. (22. évfolyam 13. szám) 193–195.
- Vasárnapi Újság* 1878. május 5. (25. évfolyam 18. szám) 289.
- Vasárnapi Újság* 1879. szeptember 21. (26. évfolyam 38. szám) 601–603.
- Vasárnapi Újság* 1891. augusztus 9. (38. évfolyam 32. szám) 517–518.

JEGYZETEK

- 1 PESTY Frigyes: Az eltűnt régi vármegyék. II. kötet. Budapest, 1880. 151–161. E munkája a középkori magyar királyság vármegyéinek történeti és történeti földrajzos feldolgozása. 1888-ban megjelent *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben* című munkája kifejezetten a helynevekkel foglalkozik. A történész és országgyűlési képviselő Pesty egyébként a *Vasárnapi Újság* hasábjain is publikált.
- 2 PESTY 176–183.
- 3 PESTY 201–211.
- 4 KARÁCSONYI János: Szent László meghódítja a régi Szlavóniát. MTA, Budapest, 1916. 3–29.
- 5 SOKCSEVITS 113.
- 6 KÁDÁR László: A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. Budapest, 1941. 5–19.
- 7 KRISTÓ Gyula: Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szeged, 2003. 10–11.
- 8 KRISTÓ 122.
- 9 KRISTÓ 124.
- 10 KRISTÓ 121–124.
- 11 HAJDÚ Zoltán: Hol él a magyar nemzet? Államterület, államhatár-változások, államföldrajz és a nemzet kölcsönviszonyának szemlélete a magyar földrajztudományban 1947-ig. In: *Kötőerők. Az identitás történetének térbeli keretei*. (Szerk. Cieger András). Atelier, Budapest, 2009. 105–135.
- 12 Munkájuk az ún. Huszita Biblia nevet kapta. A két pap Prágában tanult, itt ismerkedtek meg Husz János tanáival.
- 13 DR. BEDÉCS Gyula: Ami az útikönyvekből kimaradt. Magyar emlékek és látóvalók: Horvátország és tengerpartja. Szombathely, 2004. 33–43.
- 14 BATÁR Zsolt Botond: Horvátország északi és nyugati területei. h. n., 2007. 46–47.
- 15 BULLA Béla – MENDŐL Tibor: A Kárpát-medence földrajza. Budapest, 1999. (Új kiadás az 1947. évi eredeti alapján.)
- 16 KÓSA László: Nemesek, polgárok, parasztok. Osiris, Budapest, 2003. 83–91.
- 17 SOKCSEVITS Dénes: *Horvátország*. Mundus Novus, Budapest, 2011. 33.
- 18 KÓSA 83–91.
- 19 GARAY Ákos: A szlavóniai négy magyar falu nyelve. In: *Szlavóniai hétköznapiak*. (Szerk. Penavin Olga). Forum Könyvkiadó, Újvidék. 1974. 85–93.
- 20 BALASSA József: A szlavóniai magyarokról. *Budapesti Szemle* 1894. CCXI. szám. 1–17.
- 21 KÓSA László – FILEP Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 40–45.
- 22 KÓSA – FILEP 49–50.
- 23 KÓSA – FILEP 181–182.
- 24 FERENCZI Imre: Drávászögi és szlavóniai népszo-

- kások. In: Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. (Szerk. Módy György, Balassa Iván, Ujváry Zoltán.) Debrecen, 1982. 918–919.
- 25 KÓSA 83–91.
- 26 BURKE, Peter: Útmutató az utazástörténet számára. *Korall*, 2006. november. 5–24.
- 27 Nem érdektelen a lap szóhasználatának vizsgálata sem. Azt látjuk, hogy a horvát kiegészés, 1868 előtt igen gyakori még a Tótország kifejezés használata, majd nagyjából az 1860-as, 1870-es évektől a Szlavónia szó használata válik uralkodóvá, a Tótország pedig fokozatosan kikopik.
- 28 Vasárnapi Újság 1856. december 21. (3. évfolyam 51. szám.) 451–452.
- 29 Vasárnapi Újság 1857. március 15. (4. évfolyam 11. szám) 91.
- 30 Vasárnapi Újság 1868. szeptember 6. (15. évfolyam 36. szám) 425.
- 31 Vasárnapi Újság 1868. október 11. (15. évfolyam 41. szám) 485–486.
- 32 Vasárnapi Újság 1869. március 21. (16. évfolyam 12. szám) 153–154.
- 33 Túrmezőnek a Zágráb alatti, a Száván túl fekvő területet nevezik. Itt a zágrábi vár jobbágyai laktak, akiket IV. Béla emelt országos nemességre, számos király pedig megerősítette a kis terület szabadalmait. Így a kerület és huszonkét községe egészen a Monarchia idejéig megőrizte középkori szervezetét, melyben a modernség számos eleme megvolt, így a képviselői rendszer, a közös teherviselés és a közös fegyverviselés. Az évente Luca napján, december 13-án megválasztott gróf képviselte a kerületet a Zágráb megyei és a tartománygyűlésen. Lakói nemesek voltak és egységesen szavaztak, így a – 1840-es években 575 főt képviselő – gróf jelentős erőt képviselt.
- 34 Vasárnapi Újság 1875. március 28. (22. évfolyam 13. szám) 193–195.
- 35 Vasárnapi Újság 1879. szeptember 21. (26. évfolyam 38. szám) 601–603.
- 36 SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Budapest, 1891–1914. Írt a Győri Közlönybe (1854., 1858–60), a Szépirodalmi Albumba (1856), a Hölgyfutárba (1857. 176. sz.), a Nővilágba (1857), a Vasárnapi Újságba (1857–58), a Szépirodalmi Közlönybe (1858), a Divatcsarnokba (1859), a Honba (1867. 101., 102. sz. Az országos közmunka ügyében) és a Mérnök- és Építészegylet Közlönyébe (III. 1869).
- 37 Vasárnapi Újság 1857. november 22. (4. évfolyam 44. szám) 510. és 1858. március 28. (5. évfolyam 13. szám) 153.
- 38 Vasárnapi Újság 1861. december 29. (8. évfolyam 52. szám) 623.
- 39 Vasárnapi Újság 1863. június 14. (10. évfolyam 24. szám) 214.
- 40 Vasárnapi Újság 1863. augusztus 30. (10. évfolyam 35. szám) 309.
- 41 Vasárnapi Újság 1878. május 5. (25. évfolyam 18. szám) 289.
- 42 Vasárnapi Újság 1862. szeptember 28. (9. évfolyam 39. szám) 458–460.
- 43 Vasárnapi Újság 1862. október 5. (9. évfolyam 40. szám) 470–471.
- 44 Vasárnapi Újság 1862. október 12. (9. évfolyam 41. szám) 482–483.
- 45 A kifejezés feltűnése azt jelzi, hogy az etnikai heterogenitás mellett mégis feltűnik egyfajta nemzetek fölött álló, területi identitás.
- 46 Vasárnapi Újság 1862. október 19. (9. évfolyam 42. szám) 495–497.
- 47 HEGEDŰS Loránt: A dunántúli kivándorlás és a szlavóniai magyarság. Budapest, 1905.
- 48 HEGEDŰS 47.
- 49 SZŰCSI József: Horvátország népessége. Budapest, 1916. 27–28.
- 50 SZŰCSI 32.
- 51 SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Budapest, 1891–1914.
- 52 Vasárnapi Újság 1870. május 8. (17. évfolyam 19. szám) 231–233.
- 53 TELEKI Domokos: Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmértetésével együtt. Balassi Kiadó, Budapest, 1993. Eredeti kiadás: Bécs, 1796.
- 54 Vasárnapi Újság 1870. május 8. (17. évfolyam 19. szám) 231–233.
- 55 A szlavóniai erdőségek különösen jó minőségű szálfát adtak, mely messze földön kedvelt építőanyag lett. Így tudjuk például, hogy a Lánchíd építésére készülő William Tierney Clark és Széchenyi is számos utazást tett, hogy a legjobb minőségű kő- és faanyagot, kohókat felkutassák. Utóbbi eljutott Szlavóniába is. *A Széchenyi-Lánchíd és Clark Ádám*. (Szerk. Török Gyöngyvér). Városháza, Budapest, 1999.
- 56 Vasárnapi Újság 1870. május 15. (17. évfolyam 20. szám) 243–245.
- 57 Vasárnapi Újság 1870. május 22. (17. évfolyam 21. szám) 261–263.
- 58 Vasárnapi Újság 1870. május 15. (17. évfolyam 20. szám) 243–245.
- 59 Vasárnapi Újság 1870. május 22. (17. évfolyam 21. szám) 261–263.
- 60 Vasárnapi Újság 1870. május 29. (17. évfolyam 22. szám) 272–274.
- 61 Vasárnapi Újság 1870. június 5. (17. évfolyam 23. szám) 286–287.
- 62 A palóc szót itt valószínűleg az alföldi és a szláv nyelvhatár között fekvő terület lakóinak leírására használja a szerző. A terület nyelvi sajátosságait számos szerző megfigyelte.
- 63 Vasárnapi Újság 1891. augusztus 9. (38. évfolyam 32. szám) 517–518.
- 64 MAKKAI Béla: Végvár vagy hídfő? Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában (1904–1920). Budapest, 2003. 31–32.